

Social Harms of Incorrect Methods of Teaching the Qur'an (a case study of textbooks for the Ministry of Education)

(Received: 2022/09/16 / Accepted: 2023/06/30)

Mojtaba Noruzi¹, Ali Akbar Faghfour Bilandi²

Abstract

Teaching the Qur'an is one of the important goals taken into consideration by the country's Ministry of Education. From the first grade of elementary school to the end of high school, the Textbooks of the Qur'an (9 textbooks), the Heavenly Gifts (8 textbooks) and Islamic Education (3 textbooks), are three titles dedicated to teaching the Qur'an and Islamic education. Despite the considerable time and content of the Qur'anic lessons, the desired goals of teaching the Qur'an have not been achieved, and most of the students do not have the necessary knowledge of the Qur'an after obtaining the diploma and finishing high school, and they do not even have sufficient skill to simply recite the Qur'an. This research, using descriptive and analytical method, with the objective of pathology of teaching the Qur'an in the textbooks, seeks to answer the question, what are the social harms and factors of failure in teaching Quran in education?

The results of the research indicate that this failure is due to four factors: 1. Incorrect structures governing the teaching of the Quran; 2. Inappropriate educational content, such as the lack of necessary comprehensiveness, lack of appropriateness with the age of the student, long training time, lack of logical course of content, etc. 3. Inappropriate and ineffective educational methods with the stages of growth and development of students 4. The use of incompetent and non-specialized teachers. On the basis of this, it is necessary to determine the new, scientific and appropriate content and methods that can be a suitable model for compiling the content of the Qur'anic textbooks and Islamic teachings, and presenting them as solutions to improve the teaching method of the Qur'an.

Keywords: Reciting the Quran, the Content of the Qur'an. Quranic Textbooks, Ministry of Education; Social Harms, Solutions.

1- Assistant Professor, Qur'anic Sciences and Interpretation Department, Qur'anic Sciences and Teachings University, Mashhad, Iran, m.noruzi@quran.ac.ir

2- Master's degree in Qur'anic Sciences, Faculty of Qur'anic Sciences, Amol, Iran, Akbar.faghfuri@gmail.com

آسیب‌های اجتماعی روش‌های نادرست آموزش قرآن (مطالعه موردی کتاب‌های درسی آموزش و پرورش)

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۲۵ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۰۹)

مجتبی نوروزی^۱، علی اکبر فقهوری بیلندی^۲

چکیده

آموزش قرآن، از اهداف مهمی است که در آموزش و پرورش کشور مورد توجه است. از پایه‌ی اول ابتدایی تا پایان دوره‌ی دبیرستان، کتاب‌های درسی قرآن (۹ کتاب)، پیام‌های آسمانی (۸ کتاب) و معارف اسلامی (۳ کتاب)، سه عنوان درسی هستند که برای آموزش قرآن و معارف اسلامی اختصاص یافته‌اند. علیرغم زمان و محتوای قابل توجه دروس قرآن، اهداف موردنظر در آموزش قرآن حاصل نشده است و بیشتر دانش‌آموزان پس از گرفتن دیپلم، با قرآن آشنایی لازم را نداشته و حتی به روخوانی قرآن تسلط کافی ندارند. این پژوهش به روش توصیفی تحلیلی و با هدف آسیب‌شناسی آموزش قرآن در کتاب‌های درسی به دنبال پاسخ به این سؤال است که آسیب‌های اجتماعی و عوامل عدم توفیق در امر آموزش قرآن در آموزش و پرورش کدام است؟ نتایج پژوهش حاکی از آن است که این ناکامی زاینده‌ی چهار عامل: ۱. ساختارهای نادرست حاکم بر آموزش قرآن؛ ۲. محتوای آموزشی نامناسب از قبیل عدم جامعیت لازم، عدم تناسب با سن دانش‌آموز، طولانی بودن زمان آموزش، عدم برخورداری محتوا از سیر منطقی و ... ۳. روش‌های آموزشی نامناسب و ناکارآمد با مراحل رشد و تکامل دانش‌آموزان ۴. استفاده از مرییان ناکارآمد و غیرتخصصی، بر این اساس محتوا و روش‌های جدید، علمی و مناسب که می‌توانند الگوی مناسبی برای تدوین محتوای کتب قرآن و معارف اسلامی باشند؛ شناسایی و به‌عنوان راه کارهایی برای آموزش بهتر قرآن، معرفی شده است.

واژه‌های کلیدی: روخوانی قرآن؛ محتوای قرآن؛ کتاب‌های درسی قرآن؛ آموزش و پرورش؛ آسیب‌های اجتماعی، راهکارها.

۱- استادیار گروه علوم قرآن و تفسیر، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، مشهد، ایران. (نویسنده مسئول) m.noruzi@quran.ac.ir
۲- دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته علوم قرآنی، دانشکده علوم قرآنی، آمل، ایران. Akbar.faghfuri@gmail.com

۱- بیان مسئله

هدف نهایی تعلیم و تربیت در آموزش و پرورش کشور ما، رساندن دانش‌آموزان به حیات طیبه (زندگانی پاک و پسندیده) است. کلیدواژه‌ای که بارها در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش به کاررفته است و برگرفته از آیه ۹۷ سوره نحل است: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» مسیر رسیدن به حیات طیبه، قرآن و تعلیم انسان‌ساز آن است؛ بنابراین زمانی دانش‌آموز در مسیر رسیدن به حیات طیبه خواهد بود که قرآن را بشناسد و با آن مانوس شود. بر این اساس آموزش دقیق و اصولی قرآن، ضرورتی انکارناپذیر است که باید در برنامه‌ی درسی مدارس مورد توجه قرار گیرد. شواهد موجود و نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که علیرغم وجود درس قرآن و تعلیمات دینی و زمان نسبتاً خوبی که برای آموزش آن‌ها در برنامه‌ی درسی مدارس، اختصاص یافته، توفیقی در آموزش قرآن و تعلیمات دینی حاصل نشده است و بسیاری از دانش‌آموزان پس از پایان دوره‌ی دبیرستان علاوه بر اینکه شناخت چندانی از قرآن ندارند، حتی به روخوانی آن مسلط نیستند (رک: نباتی، ۱۳۷۹، ۱۸: ۶۴). سؤالی که اینجا مطرح است این است که ریشه‌ی مشکل را در کجا باید جستجو کرد؟ آیا رویکردها و اهداف آموزشی، مناسب نیست؟ یا محتوا و روش‌های آموزشی؟ یا ساختارهای حاکم بر آموزش قرآن، ساختارهای مناسبی نیستند؟ متخصصان برنامه‌ریزی و مدیریت نظام‌های آموزشی در پاسخ به این سؤال که برای ایجاد و حفظ اثربخشی در نظام‌های آموزشی و به‌ویژه نظام آموزش و پرورش، چه تدابیر و راه‌کارهایی را باید اتخاذ کرد تا بیشترین بازدهی را داشته باشیم؟ چنین پاسخ داده‌اند که هر نظام آموزشی شامل پنج عنصر کلیدی محتوای آموزشی، معلم، فراگیر، تجهیزات و ابزارها و سرانجام برنامه‌ریزی و مدیریت آموزشی است. همچنین پرواضح است که هر یک از این عناصر دارای روابط متقابل با یکدیگر بوده که ماهیت پویا و متحولی را به نظام آموزشی می‌بخشند. محتوای آموزشی یکی از مهم‌ترین عنصر در این فرآیند است چراکه بدون وجود محتوای آموزشی و مطالبی برای آموزش و انتقال، آموزش بی‌معنا و بی‌مفهوم خواهد بود. منظور از محتوای آموزشی، هرگونه پیام کتبی، اعم از تصویری و نوشتاری یا ترکیبی از آن‌ها است که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم بر افکار، ارزش‌ها و مهارت‌های مخاطب تأثیر می‌گذارد (رک: مظاهری، ۱۳۹۷: ۱۰۴).

تاکنون پژوهش علمی جامعی که به آسیب‌شناسی اجتماعی آموزش قرآن در آموزش و پرورش پرداخته باشد، یافت نشد؛ اما برخی از پژوهش‌های مختصر صورت گرفته در این زمینه عبارت‌اند از:

- نباتی، رضا، آسیب‌شناسی آموزشی قرآن درسی مدارس، بشارت، شماره ۱۸، ۱۳۷۹.
- بهرامی، آسیب‌شناسی روش‌های آموزش قرآن، بشارت، شماره ۴۰، ۱۳۸۳.
براین اساس ضرورت دارد تا با نگاه آسیب‌شناسانه و نقادانه به آموزش قرآن، نگرینسته شود و راه کارهای علمی و عملی برای اصلاح وضعیت موجود و آموزش اصولی و مطلوب قرآن، ارائه شود. با توجه به اینکه زبان رسمی کشور ما فارسی و زبان قرآن، عربی است در آموزش قرآن با دو موضوع مواجهیم: یکی آموزش لفظ قرآن که از آن به روخوانی و روان‌خوانی یاد می‌شود و دیگری آموزش مفاهیم قرآن که مربوط به فهم معانی عبارات و آیات آن است و در این مقاله به قسم اول آن پرداخته می‌شود:

۲- پیشینه‌ی آموزش قرآن

۲-۱- اهتمام به آموزش قرآن از عصر نزول قرآن

پیامبر اکرم (ص) در طول رسالت خویش به‌ویژه در سال‌های آغازین با تلاوت آیات و بیان مطالب لازم درباره‌ی آن‌ها، قرآن کریم را به اصحاب خود می‌آموختند. حفظ و قرائت آیات کریمه و به‌تدریج آموزش قرآن کریم از مهم‌ترین تلاش‌های همه‌ی مسلمانان در عصر نزول قرآن گردید. پس از صحابه، تابعین نیز به آموزش قرآن همت گماشتند. اندک‌اندک این سنت حسنه رواج یافت به‌نحوی که در طول تاریخ، مسلمانان تعلیم و تربیت فرزندان خویش را از قرآن کریم آغاز می‌کردند. در دوره‌های بعد نیز، به‌تدریج در جوامع اسلامی برای آموزش قرآن نهادها و تشکیلات خاصی به وجود آمد (باقری و دیگران، ۱۳۹۱: ۳). نهادهای زیادی به امر آموزش قرآن مشغول بودند که می‌توان به مساجد، مدارس، دانشگاه‌ها و حوزه‌های بزرگ علمی مانند مدارس نظامیه، بیت‌الحکمه و الازهر، اشاره کرد. مکتب‌خانه از قدیمی‌ترین و معتبرترین جایگاه‌های آموزش قرآن در ایران بوده است که هم‌اکنون نیز در برخی از روستاها و شهرهای کشورهای اسلامی این جایگاه حفظ‌شده است. همچنین مطابق تعالیم و دستورات معصومان (ع) یکی از حقوق فرزندان بر والدین، آموختن قرآن است (نهج‌البلاغه، حکمت ۳۹۹) از این رو، از دیرباز یکی دیگر از مکان‌های آموزش قرآن، نهاد خانواده بوده است.

آموزش قرآن کریم در آموزش و پرورش ایران از سال ۱۳۲۳ هجری شمسی در دوره‌ی ابتدایی آغاز شد. پیش از پیروزی انقلاب اسلامی مطابق مصوبه جلسه‌ی ۸۰ شورای عالی آموزش و پرورش

در سال ۱۳۵۰ دروس قرآن، دینی و اخلاق در یک کتاب تدوین گردید (باقری و دیگران، ۱۳۹۱: ۷). پس از پیروزی انقلاب اسلامی، برنامه‌ی آموزش قرآن مدارس چند بار بررسی، اصلاح و تکمیل گردیده و آخرین تجدیدنظر و تولید برنامه‌ی جدید از سال ۱۳۷۷ آغاز شده است. مهم‌ترین رویکرد برنامه‌ی جدید آموزش قرآن، جامعیت این آموزش است؛ یعنی آموزش قرآن به نحوی که باشد که همه‌ی حیطه‌های یادگیری را شامل شود، به‌ویژه حیطه‌ی عاطفی که متکفل ایجاد و تقویت انس و علاقه‌ی دانش‌آموزان به قرآن و یادگیری آن است.

۲-۲- تاریخچه‌ی روش‌های آموزش قرآن در آموزش و پرورش ایران

آموزش قرآن برای فارسی‌زبانان چندان سهل و آسان نیست؛ زیرا از یک سو قرآن آموز هیچ‌گونه آشنایی قبلی با الفاظ و کلمات آن ندارد و نیز در خواندن قرآن با انواع اعراب، اتصالات، حروف ناخوانا و برخی ویژگی‌های دیگر که با زبان فارسی تفاوت دارد، روبه‌رو است و از سوی دیگر وقتی آموزش همراه با فهم نباشد، دانش‌آموز هرچه ابتدا با علاقه کار را شروع می‌کند، اما به تدریج انگیزه‌ی آموختن را از دست می‌دهد. چون آموختن هر زبانی در چهار مرحله‌ی گوش دادن، گفتن، خواندن و نوشتن انجام می‌شود و آموختن هر کدام از ارکان زبان همراه با فهم است؛ ولی عموماً مرحله‌ی اول آموختن قرآن چنین نیست. در آموزش قرآن، دانش‌آموز گوش می‌کند و می‌خواند؛ ولی نمی‌فهمد و گفتن و نوشتن نیز معمولاً در کار نیست. لذا از گذشته‌های دور یادگیری آن دغدغه‌ی مسلمانان و به‌ویژه غیر عرب‌زبان‌ها بوده است. از این رو در نظام آموزش و پرورش کشور ما، درس قرآن با روش‌های متنوعی آموزش داده شده است. روش سنتی یا مکتبی، روش باغچه‌بان، روش فرمان دادن و روش تفکیک (بخش خوانی) از جمله روش‌هایی است که برای آموزش قرآن ابداع و مورد استفاده قرار گرفته است (انوشه پورو دیگران، ۱۳۸۶: ۴-۵). باینکه روش فرمان دادن مبتنی بر روش صوت آموزشی فارسی بود؛ ولی در آن روش پیش‌نیاز فارسی یا سواد آموزشی فارسی جدی گرفته نمی‌شد، آموزش دیر هنگام (از کلاس سوم) آغاز می‌گردید و همراه تمرین و تکرار کافی نبود؛ در نتیجه موفقیتی قابل توجه در آموختن قرآن حاصل نمی‌شد. لذا طرح جامع آموزش قرآن، توسط گروه قرآن و معارف اسلامی سازمان تهیه و تدوین کتب درسی آموزش و پرورش در سال ۱۳۷۷ تهیه و کتب قرآن بر اساس آن تولید شد. در این طرح اصول زیر، مبنای عمل قرار گرفته است:

(۱) آغاز آموزش قرآن از پایه‌ی اول ابتدایی توسط آموزگار پایه؛

- ۲) افزایش زمان آموزشی از سه سال به پنج سال در دوره‌ی ابتدایی؛
- ۳) مبنا قرار دادن سوادآموزی فارسی و استفاده از رسم‌الخط آموزشی نزدیک به رسم‌الخط فارسی؛
- ۴) توجه به زیباخوانی، آشنایی با مفاهیم قرآن و ایجاد انس با قرآن از آغاز آموزش و تأکید بر تمرین و تکرار؛
- ۵) استفاده از فناوری آموزشی، زیبا و جذاب کردن کتاب‌های درسی و توسعه‌ی رسانه‌های آموزشی مانند کتاب راهنمای معلم، سی‌دی، لوحه؛
- ۶) بهره‌گیری از داستان‌ها و پیام‌های قرآنی و آشنایی با معنای ترکیب‌های ساده و پراستعمال قرآن کریم.

برخلاف اینکه در روش آموزش جامع قرآن از نظر کمی و کیفی تعداد کتاب‌های آموزش قرآن افزایش پیدا کرده و همچنین از ابزارهای صوتی و تصویری و نرم‌افزارها و ... نیز برای آموزش بهتر، استفاده می‌شود، باین‌وجود عدم تحقق اهداف آموزشی درس قرآن در نظام آموزش و پرورش کشور، کاملاً نمودار است؛ به‌طوری‌که بسیاری از دانش‌آموزان که دیپلم گرفته‌اند، قادر به خواندن صحیح قرآن نیستند! بررسی محتوای آموزشی کتاب‌های قرآن و روش‌های آموزش درس قرآن، بخشی از دلایل عدم تحقق اهداف آموزشی درس قرآن را بر ما روشن خواهد کرد.

۳- محتوای کتاب‌های درسی قرآن

مهم‌ترین هدف آموزش قرآن در دوره‌ی ابتدایی دست‌یابی به توانایی خواندن آرام و شمرده‌ی قرآن کریم از روی مصحف کامل آموزشی است. همچنین دانش‌آموزان در این دوره با معنای برخی کلمات ساده و آشنای قرآن کریم که در فارسی نیز رایج است، آشنا می‌شوند و می‌آموزند که برخی ترکیب‌ها و عبارات ساده، کوتاه و زیبایی قرآن کریم را معنا کنند.

۳-۱- کتاب قرآن پایه‌ی اول ابتدایی

با توجه به ویژگی‌های روانی کودکان، آموزش قرآن در دوره‌ی ابتدایی - به‌ویژه در پایه‌ی اول - بر حیطه‌ی عاطفی بیش از دو حیطه‌ی مهارت و دانش تأکید می‌شود. آموزش قرآن باید از چنان فضای جذاب، شاد و آرامش‌بخشی برخوردار باشد که دانش‌آموزان مشتاقانه منتظر زنگ قرآن باشند (نک: کتاب آموزش قرآن اول دبستان، ص ۸ پیشگفتار).

این کتاب در قالب ۷ درس تدوین شده است که هر درس در ۸ جلسه (طی ۲ جلسه در هفته) آموزش داده می‌شود. ساختار درس‌ها متنوع است به طوری که در جلسه‌ی اول هر درس تصویر یا تصاویری در ارتباط با موضوع درس آمده است و دانش‌آموزان تصویر خوانی می‌کنند. بخش بعدی قرائت سوره‌ی کوتاهی همراه با سی‌دی است. در بخش بعدی، شعری مرتبط با موضوع درس آورده شده است. پیام قرآنی بخش بعدی درس است و در قسمت بعدی فعالیت‌هایی مانند رنگ‌آمیزی، نقاشی، داستان‌گویی درباره‌ی تصاویر و ... در نظر گرفته شده است و بالاخره بخش پایانی هر درس شامل داستان‌هایی مصور از قرآن و غیر قرآن است که دانش‌آموزان به کمک معلم تصویر خوانی می‌کنند (نک: کتاب آموزش قرآن اول دبستان، ص ۹ پیشگفتار).

۲-۳- کتاب قرآن پایه‌ی دوم ابتدایی

این کتاب در قالب ۱۴ درس تنظیم شده است که هر درس در ۴ جلسه تدریس می‌شود. ساختار کتاب به این صورت است که هر درس از چهار بخش تشکیل شده است.

الف) آموزش روخوانی لوحه؛

ب) آموزش قرائت سوره؛

ج) آموزش پیام قرآنی؛

د) بیان داستان در قالب تصویر و متن؛

ه) آموزش روخوانی از روی لوحه و با اشاره‌ی معلم به بخش‌ها و حرکات صورت می‌گیرد؛
(و) تمامی اتصالات (فلش‌ها) در این کتاب مشخص شده‌اند (رک: کتاب قرآن پایه‌ی دوم ابتدایی).

۳-۳- کتاب قرآن پایه‌ی سوم ابتدایی

این کتاب از سه فصل تشکیل شده است:

الف) فصل اول: در این فصل نماز و اذکار آن طی ۴ هفته در مهرماه و هر هفته ۲ ساعت،

آموزش داده می‌شود.

ب) فصل دوم: این فصل با هدف کسب مهارت روخوانی قرآن کریم تنظیم شده است؛ زیرا در مراحل اولیه‌ی یادگیری، تمرین مستمر و روزانه نقش بسزایی در کسب مهارت موردنظر دارد. به همین منظور در طی ۳۳ روز متوالی در زنگ اول یا دوم هرروز تدریس می‌شود. در ۱۹ روز اول ضمن یادآوری و آموزش قواعد روخوانی، دانش‌آموزان مهارت کافی در به کار بردن این قواعد

در روخوانی کلمات، عبارات و آیات قرآنی به دست می‌آورند و در ۱۴ روز دوم با تمرین کافی به توانایی روخوانی آیاتی از قرآن دست می‌یابند.

ج) فصل سوم: این فصل از کتاب، به‌منظور تثبیت و تقویت مهارت روخوانی قرآن است و برخی فعالیت‌های دیگر نیز در جهت تقویت انس دانش‌آموزان با قرآن کریم تدوین شده است. از انس با قرآن کریم ۱ تا انس با قرآن کریم ۱۶ فرازهایی از قرآن کریم و نیز یک داستان یا پیام قرآنی آمده است معمولاً این فراز قرآنی به داستان یا پیام قرآنی مربوط است (نک: کتاب قرآن پایه‌ی سوم ابتدایی، ص ۳ تا ۸ پیشگفتار).

د) در فصل اول و دوم، آموزش از روی لوحه و با اشاره‌ی معلم صورت می‌گیرد.

ه) تمام اتصالات (فلش‌ها) در این کتاب مشخص شده‌اند (رک: کتاب قرآن پایه‌ی سوم ابتدایی).

۳-۴- کتاب قرآن پایه‌ی چهارم ابتدایی

این کتاب از ۱۵ درس تشکیل شده و هر درس در سه یا چهار جلسه تدریس می‌شود.

«جلسه‌ی اول: دانش‌آموزان هر میز طی چند دقیقه آیات درس را برای یکدیگر می‌خوانند، سپس هر دانش‌آموز یک آیه یا سطر را می‌خواند. معلم، کلمات یا عباراتی را که تعدادی از دانش‌آموزان اشتباه خواندند، روی تخته می‌نویسد و دانش‌آموزان با اشاره‌ی معلم این کلمات و عبارات را می‌خوانند تا رفع اشکال شود. در مرحله‌ی بعد آیات درس از نوار یا لوح فشرده پخش می‌شود و دانش‌آموزان یک‌بار گوش می‌کنند و بار دوم همراه نوار آهسته می‌خوانند و هم‌زمان از روی کتاب خط می‌برند. در مرحله‌ی پایانی از دانش‌آموزان خواسته می‌شود یک خط یا آیه را به‌صورت انفرادی بخوانند.

جلسه‌ی دوم: معلم، قاعده‌ی مربوط به درس را آموزش می‌دهد و سپس آیات درس از نوار پخش می‌شود و دانش‌آموزان همراه استاد می‌خوانند و از روی کتاب خط می‌برند و به‌قاعده‌ی درس توجه می‌کنند.

جلسه‌ی سوم: این بخش برای انس بیشتر با قرآن و به‌عنوان تکلیف و تمرین در خانه است و دانش‌آموزان باید آیات درس را به همان روشی که در کلاس تمرین کرده‌اند، همراه با نوار بخوانند (نک: کتاب قرآن پایه‌ی چهارم ابتدایی، پیشگفتار).

لازم به ذکر است که از اتصالات (فلش‌ها) در این کتاب استفاده نشده است و در برخی

تمرین‌ها از دانش‌آموزان خواسته شده که آن‌ها را رسم کنند. همچنین لوح فشرده (سی‌دی) از این پایه وارد فرآیند آموزش شده و آموزش روخوانی در ۴ مرحله پشت سر هم انجام می‌شود: خواندن در گروه یا پیش‌خوانی، رفع اشکالات، استماع قرائت آیات، فرد خوانی دانش‌آموزان (رک: کتاب قرآن پایه‌ی چهارم ابتدایی).

۳-۵- کتاب قرآن پایه‌ی پنجم ابتدایی

این کتاب از ۱۴ درس تشکیل شده و هر درس در سه یا چهار جلسه تدریس می‌شود. روش آموزش به صورت خواندن در گروه یا پیش‌خوانی، رفع اشکالات، استماع قرائت آیات، فرد خوانی دانش‌آموزان است. تنها تغییری که به وجود آمده این است که به منظور آشنایی بیشتر دانش‌آموزان با قرآن کامل، احساس توانایی و اعتماد به نفس در خواندن آن و تحقق هدف آموزش قرآن در دوره‌ی ابتدایی، جلسه‌ی سوم هر درس، به آوردن قرآن کامل به کلاس و خواندن از روی آن اختصاص یافته است.

لازم است ذکر شود که از اتصالات (فلش‌ها) در این کتاب استفاده نشده است و در برخی تمرین‌ها از دانش‌آموزان خواسته شده که آن‌ها را رسم کنند (رک: کتاب قرآن پایه‌ی پنجم ابتدایی).

۳-۶- کتاب قرآن پایه‌ی ششم تا نهم ابتدایی

کتاب قرآن پایه ششم از ۱۴ درس تشکیل شده است و هر درس در ۴ جلسه تدریس می‌گردد (رک: پیوست‌ها جدول ۲-۶ کتاب قرآن پایه‌ی ششم ابتدایی). قرآن پایه هفتم از ۱۲ درس تشکیل شده و هر درس طی ۲ هفته (۲ جلسه) تدریس می‌شود. با توجه به اینکه در دوره‌ی دبیرستان هر جلسه کلاس ۹۰ دقیقه است، نیمی از وقت کلاس به روخوانی و نیمی دیگر به مفاهیم اختصاص می‌یابد (رک: پیوست‌ها جدول ۲-۷ کتاب قرآن پایه‌ی هفتم).

قرآن پایه هشتم نیز از ۱۲ درس تشکیل شده و هر درس طی ۲ هفته (۲ جلسه) تدریس می‌شود. (رک: پیوست‌ها جدول ۲-۸ کتاب قرآن پایه‌ی هشتم).

قرآن پایه نهم نیز از ۱۱ درس تشکیل شده و هر درس طی ۲ هفته (۲ جلسه) تدریس می‌شود. روش آموزش در پایه‌های ششم تا نهم، همان روش پایه‌ی پنجم است (رک: کتاب قرآن پایه‌ی ششم تا نهم).

۳-۷- همه‌ی محتوای آموزشی در یک جدول

همان‌طور که از مجموع جداول پیوست پیدا است، تمام محتوای آموزشی بین کتاب‌های پایه‌ی اول ابتدایی تا پایه‌ی نهم تقسیم شده است. با توجه به اینکه این محتوا، در پایه‌های مختلف و حتی در یک پایه، به‌عنوان تمرین و یادآوری چندین بار تکرار شده است، با حذف دروس تکراری، همه‌ی محتوای آموزشی کتب قرآن (از پایه‌ی اول تا نهم) در جدول ذیل گنجانده شده است تا چشم‌انداز روشنی از محتوای آموزشی به دست آید و با نگاه به این جدول کامل و گویا به بررسی و نقد محتوا پرداخته شود.

پایه	مثال	عنوان درس	درس
اول	أَخَذَ	فتحه —	۱
	إِبِلٍ	کسره —	۲
	نُدْرٍ	ضمه —	۳
		ا، او، ای	۴
	أَنْذَرْتَهُمْ	ساکت	۵
	قَالُوا	الف زینت	۶
	لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ	تشدید: —	۷
دوم		(ا کوچک)	۸
		آموزش: ک	۹
	لِلْمَلَائِكَةِ	آموزش تاء گرد: ه ه	۱۰
	مَرْضَاضٍ رِبِيبٍ	آموزش: —	۱۱
		آموزش هاء ضمیر و اشباع آن	۱۲
		آموزش: ع، ع، ع، ع، ع، ع، ع	۱۳
		آموزش پایه‌ی همزه: ی	۱۴
		آموزش پایه‌ی همزه: ا	۱۵
سوم		آموزش قرائت نماز	۱۶
	يُؤَاخِذُ، بَارِئٍ	آموزش پایه‌ی همزه: ی، و	۱۷
	مُوسَى، تُؤْمِنُوا، يَنْتَوِي لَأَعْمَى	زحمت آموزش حروف ناخوانا ۱: همزه‌ی وصل، الف زینت، (ا، ی)	۱۸
	وَلَا تَلْبَسُوا الْحَقَّ، ذِي الْعَرْشِ	آموزش حروف ناخوانا ۲: (و، ا، ی)	۱۹

الف زینت مخرج حروف: «ح» «ع» «غ» «ث» «ص» «ط» «ذ» «ظ» «ض». در پایه‌ی هشتم؛ وقف در آخر جمله: معمولاً قبل از کلماتی مانند ف، و، ثم. در پایه‌ی نهم؛ وقف در آخر جمله و ابتدا به کلماتی مانند: (فَ، وَ، ثُمَّ، إِنَّ، لَكِنَّ)، الف (همزه) وصل و حرکت آن، کوتاهی و کشیدگی حرکات و تغییر معنا: قَالَ قَالَا، يَصْبِرُوا يَصْبِرُ، تغلیظ و ترقیق لام در لفظ جلاله «الله»، اظهار نون ساکن و تنوین.

۴- آسیب‌شناسی محتوا و روش‌های آموزش قرآن

اکنون که چشم‌انداز کامل و روشنی از محتوای آموزشی مربوط به روخوانی و روان‌خوانی قرآن در اختیار قرار گرفت، از زوایای گوناگون به نقد و بررسی آن پرداخته می‌شود. در طراحي و تدوین کتب درسی و روش‌هایی که برای آموزش به کار می‌رود، بهترین محتوا و روش، محتوا و روشی است که حداقل از اصول یا ویژگی‌های زیر برخوردار باشد:

۱. آموزش بیشترین مطالب در کوتاه‌ترین مدت؛
۲. استفاده از مربیان متخصص و مجرب در امر آموزش قرآن؛
۲. آموزش قرآن همگام با موقعیت و شرایط سنی مخاطب؛
۳. برخورداری محتوای آموزشی از سیر منطقی (هماهنگی، پیوستگی و انسجام هر درس با دروس قبل و بعد)؛

۴. کتاب درسی بر مبنای اهداف یادگیری مشخص تألیف شود؛
  ۵. در محتوای کتاب درسی فعالیت‌های یادگیری مناسب لحاظ شده باشد؛
  ۶. فراهم آوردن زمینه‌های ایجاد انگیزه در دانش آموزان (نیک نفس، ۱۳۹۲: ۱۲۵).
- همان‌طور که از سیر ارائه‌ی محتوای آموزشی کتب قرآن پیداست و همچنین بنا بر محتوا و روش‌هایی که در ادامه به آن‌ها خواهیم پرداخت، اصول یا ویژگی‌های بالا در تدوین محتوای کتب قرآن به‌طور کامل رعایت نشده است. برای تبیین این اصول و اثبات عدم هماهنگی و رعایت آن‌ها در تألیف و تدوین کتب قرآن درسی، هرکدام از آن‌ها جداگانه بررسی می‌شود. اینک به برخی از این آسیب‌ها اشاره می‌شود:

۴-۱- عوارض ناشی از طولانی بودن دوره آموزش قرآن

در گذشته بسیاری از کودکان در سنین قبل از مدرسه و در مکتب‌خانه‌های قدیم آموزش قرآن

را در دوره‌های کمتر از یک سال می‌گذرانند و روخوانی قرآن را در این مدت کم فرامی‌گرفتند؛ اما با تغییرات نظام آموزشی پس از پیروزی انقلاب و گنجاندن درس قرآن در برنامه‌ی درسی، مکتب‌خانه‌ها به‌مرور زمان تعطیل شد و امروز فقط خاطره‌ای از آن‌ها به یاد مانده است. همچنین فعالیت‌های مختلف قرآنی در ارگان‌های دولتی و تشکّل‌های مردمی توسعه پیدا کرد و کتاب‌ها و نرم‌افزارهای بسیاری برای آموزش و ترویج قرآن تولید شد. طبق جستجویی که انجام شده است، فقط بالغ بر ۱۰۰ جلد کتاب مختلف در زمینه‌ی آموزش روخوانی و روان‌خوانی تألیف شده است. اساتید و معلمان برای آموزش قرآن روش‌های جدید و مبتنی بر علوم روز، ابداع کرده‌اند؛ اما چون آموزش و پرورش از این روش‌ها و تجربه‌های موفق اساتید و معلمان قرآن استفاده نکرده، در امر آموزش قرآن موفق نبوده است. پژوهش‌های میدانی و مشاهده وضعیت موجود، مانند گنجاندن واحد درسی روخوانی قرآن در دانشگاه‌ها، آزمون‌ها و آموزش‌های ضمن خدمت روخوانی قرآن برای کارمندان دولت و ... دلایل گویایی بر عدم موفقیت آموزش قرآن در نظام آموزشی کشور است. تاکنون چند مرحله در محتوای کتب و روش‌های آموزش قرآن درسی تجدید نظر شده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود آموزش محتوای روخوانی و روان‌خوانی ۵ سال طول می‌کشد و ۳ سال نیز برای آموزش بخشی از تجوید صرف می‌شود. این سیر طولانی مورد تأیید هیچ‌یک از اساتید قرآنی نیست و آسیب‌های مختلف اجتماعی به خاطر طولانی شده روند آموزش قرآن در آموزش و پرورش متوجه دانش آموزان می‌شود که می‌توان به خستگی، تکراری بودن مطالب آموزشی در پایه‌های مختلف و ... اشاره نمود؛ درحالی‌که در دارالقرآن‌های آموزش و پرورش همین محتوا در سه ترم ۱۵ جلسه‌ای آموزش داده می‌شود. نویسندگان کتب قرآن هیچ دلیلی برای طولانی کردن مسیر آموزش قرآن، ذکر نکرده‌اند؛ و همچنان این سؤال بی‌جواب مانده است که چرا محتوا و روش‌های علمی جدیدی که اساتید و معلمان پس از سال‌ها تجربه و تلاش به آن رسیده‌اند، در آموزش و پرورش به آن بی‌توجهی و بی‌مهری واقع شده است؟ روش‌هایی که در آن‌ها، بیشترین محتوا را در کمترین زمان و به بهترین شکل، آموزش می‌دهند و ما در ادامه به معرفی این روش‌ها خواهیم پرداخت.

۴-۲- عدم تناسب محتوا و روش‌های آموزش با موقعیت و شرایط سنی و اجتماعی مخاطب

یکی از نکات حائز اهمیت که در مباحث تعلیم و تربیت خیلی به آن پرداخته شده است،

تناسب محتوا و روش‌های آموزش و برخوردها، متناسب با موقعیت و شرایط اجتماعی مخاطب است. اهمیت این مسئله به اندازه‌ای است که در سیره‌ی پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت (ع) بر آن تأکید شده است. پیامبر کرم، (ص) فرموده‌اند: «مَنْ كَانَ عِنْدَهُ صَبِيٌّ فَلْيُتَصَابَ لَهُ» (حر عاملی، ۱۴۰۹، ق: ۲۱: ۴۸۶)؛ آن کس که نزد او کودکی هست باید در پرورش او کودکانه رفتار کند.

حضرت علی (ع) در بخشی از وصیت‌نامه‌ای که به فرزندشان امام حسن مجتبی علیه‌السلام نوشته‌اند؛ می‌فرماید: «وَإِنَّمَا قَلْبُ الْحَدِيثِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَا أُلْقِيَ فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبِلَتْهُ فَبَادَرَتْكَ بِالْأَدَبِ قَبْلَ أَنْ يَفْسُوقَ قَلْبُكَ وَيَشْتَغِلَ لُبُّكَ لِتَسْتَقْبِلَ بِحَدِيدٍ رَأْيَكَ مِنَ الْأَمْرِ مَا قَدْ كَفَاكَ أَهْلُ النَّجَارِبِ بُغْيَتَهُ وَتَجْرِبَتَهُ» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۷۰)؛ دل جوان، مانند زمین کشت نشده است؛ آنچه در آن افکنده شود، می‌پذیرد. از این رو، پیش از آن که دلت سخت گردد و خردت سرگرم شود، به تربیت تو همت گماشتم.

یکی از مباحثی که مورد توجه عمیق و دقیق متصدیان تعلیم و تربیت دینی قرار گرفته، رشد تفکر دینی است. به یقین با شناخت هرچه بیشتر ویژگی‌های تفکر دینی دانش‌آموزان است که راه برای گزینش روش‌های مناسب آموزش دینی هموار خواهد شد. همچنین مؤلفان کتب دینی و قرآن و متصدیان آموزش و پرورش بدون تسلط بر یافته‌های روان‌شناسی، نخواهند توانست در امر آموزش دینی و قرآنی دانش‌آموزان، موفقیتی در خور تحسین و تقدیر کسب کنند و به اهداف مورد نظر در آموزش قرآن و دین دست یابند. سال‌های بسیاری است که کشورهای موفق و پیشرفته، محتوای درسی و روش‌های آموزش در دستگاه‌های آموزشی خود را بر اساس نظریه‌های روان‌شناسی و متناسب با مراحل رشد و تکامل هوش، تدوین می‌کنند و عموم معلمان پذیرفته‌اند که مواد درسی باید متناسب با سن و درک دانش‌آموزان و شرایط اجتماعی آنان باشد. در کشور ما نیز برای بسیاری از دروس این اتفاق رخ داده است و نویسندگان کتب درسی و معلمان به اهمیت این مسئله پی برده‌اند؛ اما وقتی نوبت به درس قرآن و تعلیمات دینی می‌رسد، معمولاً این نکته فراموش می‌شود و به عنوان دروس فوق برنامه به آن‌ها نگاه می‌کنند؛ بنابراین لازم است در تدوین برنامه آموزش قرآن به سایر جنبه‌های اجتماعی و روان‌شناختی کودکان و نوجوانان توجه و اهتمام شایسته صورت گیرد.

در تمام محتوای آموزشی کتب قرآن حتی یک مورد هم نمی‌یابیم که مطالب درسی برای دانش‌آموز دبستانی عینی شده یا برای انتقال محتوا از مظاهر زندگی اجتماعی و طبیعت ملموس

اطراف دانش آموز استفاده شده باشد. نکته‌ی جالب توجه این است که وقتی به محتوای کتب اول و دوم ابتدایی نگاه می‌کنیم، داستان‌ها و پیام‌های قرآنی تصویرسازی و عینی شده‌اند و دانش آموز تصویر خوانی می‌کند، اما برای آموزش روخوانی قرآن که مهم‌ترین هدف در دوره‌ی ابتدایی است، این مهم رعایت نشده است. شاید به‌ندرت معلمان توانمندی در روش‌های آموزشی خود به اصل عینیت‌بخشی به محتوای آموزشی، توجه داشته باشند! اما زمانی این مهم فراگیر خواهد شد که ابتدا اصل عینیت بخشی در محتوای کتب قرآن وارد شود و سپس روش تدریس آن به معلمان تسری یابد. به‌عنوان مثال می‌توان برای آموزش همزه‌ی وصل به دانش‌آموزان مقطع ابتدایی و چگونگی وصل کردن حرف قبل از آن به حرف بعدازآن، به همزه‌ی وصل شخصیت داد و به دانش‌آموزان گفت که جناب همزه‌ی وصل خیلی مهربون و فداکاره و وقتی حرفی پشت سرش قرار بگیره بهش میگه عزیزم من می‌خوام تو رو با حرف بعد از خودم آشنا کنم... استاد احمدرضا محسنی همزه‌ی وصل را در قالب مسابقه‌ی پیر و پیر به قرآن آموز، آموزش می‌دهد (رک: محسنی، ۱۳۹۷: ۹۵).

۴-۳- عدم رعایت سیر منطقی در ارائه‌ی محتوای کتب

همان‌طور که از جدول مربوط به محتوای آموزشی کتب ۹ گانه‌ی قرآن پیداست هیچ‌گونه پیوستگی و انسجامی بین درس‌های هر کتاب و بین محتوای کتاب‌های قرآن با یکدیگر وجود ندارد. به‌عنوان مثال الف زینت که جزء حروف ناخوانا است در کتاب قرآن پایه‌ی اول آموزش داده می‌شود، درحالی‌که جایگاه آموزش حروف ناخوانا پس از تنوین است. یا جایگاه آموزش همزه‌ی وصل هم‌زمان با آموزش الف و لام (آل) تعریف است، درحالی‌که آموزش آن در پایه‌ی نهم انجام می‌شود. نکته‌ی بسیار مهمی که همین‌جا باید به آن اشاره کنیم این است که مگر همزه‌ی وصل جزء محتوای روان‌خوانی نیست که به کتاب پایه‌ی نهم منتقل شده است؟ به‌عبارت‌دیگر آخرین جورچین روخوانی و روان‌خوانی قرآن در پایه‌ی نهم کامل می‌شود؛ زیرا هنوز دانش‌آموز روش خواندن همزه‌ی وصل هنگامی که در ابتدای کلام قرار گیرد را نمی‌داند و در پایه‌ی نهم آن را فراگرفت.

حداکثر زمانی که برای آموزش محتوایی که در کتاب‌های نه‌گانه‌ی پایه‌ی اول تا ۹ام گنجانده شده، برای یک کلاس با دانش‌آموزان ضعیف، بیشتر از ۴۰ جلسه‌ی یک‌ساعته طول نمی‌کشد و فقط زمانی قرآن آموز این محتوا را به‌خوبی یاد خواهد گرفت که فرآیند آموزش این

محتوا بیشتر از یک سال به طول نینجامد و این دقیقاً همان روشی است که در دارالقرآن‌های آموزش و پرورش و تمام مؤسسات و کلاس‌های قرآن خارج از آموزش و پرورش انجام می‌شود. طولانی کردن فرآیند آموزش یا فاصله انداختن بین محتوای درسی که باید در یک یا دو جلسه تدریس شود، باعث می‌شود دانش‌آموز مطالب را فراموش کند یا نتواند بین آن‌ها ارتباط برقرار کند. به‌عنوان مثال آموزش پایه‌های همزه در یک جلسه امکان‌پذیر است درحالی‌که بخشی از آن در کتاب پایه‌ی دوم و بخشی دیگر در کتاب پایه‌ی سوم آمده است یا زمان لازم برای آموزش انواع وقف، حدّا کثر سه جلسه‌ی پی‌درپی بیشتر نیست درحالی‌که بخشی از آن در کتاب پایه‌ی سوم، بخشی در کتاب پایه‌ی چهارم و بخشی هم در کتاب پایه‌ی پنجم آمده است.

وقتی به پیشینه‌ی آموزش قرآن مراجعه می‌شود، در هیچ‌یک از دوره‌ها آموزش روخوانی و روان‌خوانی و بخشی از تجوید قرآن ۹ سال طول نکشیده است. همچنین در تمامی بیش از ۱۰۰ عنوان کتابی که تاکنون توسط اساتید قرآنی جهت آموزش روخوانی و روان‌خوانی قرآن نوشته شده حتی یک مورد از آن‌ها فرآیند آموزش را تا این اندازه که در کتب درسی طولانی شده، طول نداده‌اند. اتفاق ناخوش‌آیندی که در تدوین محتوای آموزشی روخوانی و روان‌خوانی و بخشی از تجوید قرآن افتاده دقیقاً شبیه به این می‌ماند که در تدوین کتب ریاضی، در پایه‌ی اول ابتدایی، اعداد به دانش‌آموز آموخته شود و سپس تا پایه‌ی هفتم چهار عمل اصلی (جمع، تفریق، ضرب و تقسیم) را یاد بگیرد و از طرفی بین آموزش همین چهار عمل اصلی هم آن‌قدر فاصله بیفتد که دانش‌آموز آن‌ها را فراموش کند؛ و بعدازآن تا پایه‌ی دهم با همین آموخته‌ها سرگرم شود و وارد مباحث بعدی ریاضیات مثل جذر و کسر و معادلات و چگونگی حل مسائل ریاضیات نشود.

۴-۴- عدم استفاده از مربیان متخصص و مجرب

یکی از مشکلات آموزش قرآن در آموزش و پرورش، عدم استفاده از مربیان متخصص، مجرب و کارآمد است. در بسیاری از مدارس درس قرآن مورد بی‌مهری قرار گرفته و به‌عنوان امور فوق‌برنامه و پژوهشی و دروس دسته دوم و سوم تلقی می‌شود. بر این اساس در بسیاری از مدارس درس قرآن به‌عنوان درس تخصصی که آموزش آن نیاز به تخصص ویژه دارد، نگاه نمی‌شود و از همان معلم دروس دیگر استفاده می‌شود و در بسیاری از موارد شاهدیم که حتی مربیان قرآن خود نمی‌توانند قرآن را به‌طور صحیح بخوانند! تا چه رسد به اینکه بخواهند آن را آموزش دهند! همین مسئله باعث شده که متأسفانه دانش‌آموزان ما ۱۲ سال درس قرآن دارند، اما پس از گرفتن دیپلم

توانایی روخوانی قرآن را ندارند. (رک: نباتی، ۱۳۷۹)

۵. راهکارهای پیشنهادی برای آموزش قرآن

با توجه به وجود آسیب‌های زیاد در امر آموزش قرآن چند راهکار برای ارتقا و تقویت آموزش قرآن پیشنهاد می‌شود:

۵-۱- برنامه‌ریزی برای آموزش قرآن در دوره پیش‌دبستانی و کلاس اول

زمان آموزش روخوانی و روان‌خوانی در محتوای کتاب‌های فعلی بسیار طولانی است، درحالی‌که حداکثر زمان لازم برای آموزش محتوای روخوانی بیش از یک سال تحصیلی نیست و بهترین زمان برای آموزش روخوانی، پیش‌دبستانی و کلاس اول ابتدایی است؛ به عبارت دیگر اگر ساختار سیستم آموزشی به گونه‌ای تغییر کند که قبل از ورود به دبستان، دانش‌آموز به سواد قرآنی دست یابد و از بدو ورود به دبستان به آموزش مفاهیم پرداخته شود؛ اهداف موردنظر در آموزش قرآن حاصل خواهد شد.

با نوآوری‌هایی که برخی معلمان و اساتید باتجربه و متخصص، در حوزه‌ی آموزش قرآن به ثمر رسانده‌اند، اکنون این ظرفیت وجود دارد که همه‌ی کودکان در دوره‌ی پیش‌دبستانی به این توانایی دست یابند که هر جای قرآن را به راحتی و زیبایی بخوانند و علاوه بر این به فهمی کودکانه از قرآن دست یابند. در حال حاضر در مراکزی مانند مهدالرضا (ع) در آستان قدس رضوی و برخی از دارالقرآن‌ها و مهدها و پیش‌دبستانی‌هایی که رویکرد قرآنی دارند، با استفاده از روش‌های نوینی که گفته شد، آموزش قرآن به بهترین وجه صورت می‌گیرد. اما زمانی این امر فراگیر خواهد شد که عزمی جدی در نهادهای آموزشی و مخصوصاً آموزش و پرورش ایجاد شود که با تغییر در ساختارها و محتوای حاکم بر نظام آموزشی خود به این سطح از توانمندی و پیشرفت برسند که تمام کودکان این مرزوبوم، قبل از ورود به پایه‌ی اول دبستان سواد خواندن قرآن را فراگرفته باشند.

۵-۲- برنامه‌ریزی درسی بر اساس شرایط سنی، اجتماعی و رشد عقلی دانش‌آموزان

مواد آموزشی و برنامه‌ریزی درسی باید با میزان رشد عقلی و اجتماعی دانش‌آموز هماهنگ باشد و بر اساس رغبت‌ها و نیازهای مختلف فردی و اجتماعی آنان تهیه گردد. محتوای آموزش و تدریس در سال‌های اولیه‌ی تحصیل باید متکی و مبتنی بر محسوسات دانش‌آموز باشد، بدین معنی که نویسندگان محتوای آموزشی و معلمان باید دروس را محسوس و عملی سازند و از طرح

مطالب انتزاعی و استدلال‌های خشک و غیر ملموس دوری کنند. درحالی که در مقطع هفتم تا نهم باید مقدمات تفکر انتزاعی آماده شده و در مقطع دهم به بعد باید دانش آموز را کمک کرد تا بدون توسل به پدیده‌های محسوس مسائل منطقی را حل کند. کودک در سنین ۷ تا ۱۲ سالگی دارای تفکر عینی است. از درک مفاهیمی که شکل دیداری و قابل درک دارند، لذت می‌برد و از مفاهیم ذهنی گریزان است. از این رو باید مفاهیم را برای فراگیران عینی و مشهود نمود، در غیر این صورت، تدریس ناموفق بوده و حاصلی جز دلسردی نخواهد داشت. حتی در آموزش مفاهیم عینی استفاده از تجربه‌ی مستقیم با مصداق‌های آشکار، ضروری است (انوشه پورو دیگران، ۱۳۸۶: ۳۲). استعدادهای دانش آموز برای شناختن اوضاع جهان خارج باید بیدار و تربیت شود، به این ترتیب که مطالب درسی با مظاهر زندگی و اشیای موجود در محیط خاص او مرتبط شود. به عنوان مثال استاد احمد رضا محسنی در تدوین و نگارش محتوای آموزشی و روش تدریس خود این مهم را مورد توجه قرار داده و از اشیایی مثل طناب، عصا، موتور و از حیواناتی مثل گاو، آهو و شغال و پرندگان مثل جوجه و کلاغ و انسان‌ها مثل پدر بزرگ و مادر بزرگ، پدر و مادر، بچه و ... استفاده نموده است (محسنی، ۱۳۸۸: ۷-۹۲).

بر اساس مطالعات روان‌شناسی تأثیر محیط و فرهنگ موجود با چگونگی رشد و تکامل رابطه مستقیم دارد؛ بنابراین لازم است تا در حد امکان بتوانیم محیط‌های مناسب جهت رشد طبیعی و سالم کودکان و نوجوانان ایجاد کنیم. این بررسی‌ها نشان می‌دهد که در هر سنی از کودک چه انتظاری باید داشت و هر سنی با چه نمونه‌های رفتاری، نظریات، امیال، گرایش‌ها و نیازهایی مشخص می‌شوند تا محتوای دروس و نیز امور مربوط به آموزش و پرورش دینی و روش‌های ارائه و پیاده نمودن آن‌ها به درستی اتخاذ گردند و موفقیت مطلوب و شیرینی را به دنبال داشته باشند (رک: باهنر، ۱۳۷۸: ۷۸).

۵-۳- استفاده از مرییان متخصص و کارآمد

در حال حاضر آموزش قرآن در مقطع ابتدایی بر عهده معلم پایه است و معلمان ابتدایی با لهجه فارسی، قرآن را به دانش آموزان می‌آموزند. در مقطع ابتدایی یکی از مهم‌ترین راه‌های جذب دانش آموزان به قرآن، استفاده از صوت و لحن زیبا و خواندن قرآن با لحن عربی است. دانش آموزی که یاد بگیرد قرآن را با لحن عربی بخواند، با قرآن مأنوس می‌شود و از خواندن قرآن لذت می‌برد.

یکی از اقدامات خوبی که طی سال‌های گذشته در آموزش و پرورش کشور انجام شده است، استفاده از مربیان و معلمان تخصصی برای درس ورزش، مربیان تخصصی بهداشت و همچنین جذب مربیان تخصصی مشاوره بوده است. خوشبختانه در سال ۱۳۹۰ استخدام ۵۰۰۰ نیروی آموزش دیده قرآن مورد تصویب دولت قرار گرفت و بسیاری از قاریان قرآن جذب آموزش و پرورش شدند و مدارس قرآنی در کشور شکل گرفت و تا حدودی این نقیصه جبران شد. چنانچه این اقدام مبارک برای درس قرآن ادامه یافته و مربیان تخصصی قرآن به قدر کفایت جذب آموزش و پرورش شوند، تحول اساسی در آموزش قرآن ایجاد خواهد شد. به‌عنوان راهکار می‌توان مربیان قرآن را از میان فارغ‌التحصیلان رشته‌های علوم قرآنی و تفسیر دانشگاه علوم و معارف قرآن و قاریان و حافظان قرآن گزینش کرد.

۵-۴- استفاده از روش‌های نوین و مؤثر در آموزش قرآن

اولین گام در آموزش قرآن، تدوین محتوایی مناسب همراه با روش‌های آموزشی مطلوب است تا قرآن آموز را در مدت کوتاهی به نتیجه برساند. طبق جستجویی که نگارنده انجام داده تاکنون بیش از ۱۰۰ عنوان کتاب پیرامون آموزش روخوانی و روان‌خوانی قرآن تألیف شده است. محتوای کلی تمام کتاب‌ها تقریباً مشابه و نزدیک به هم و برگرفته از محتوا و روش سه تن از اساتید و معلمان برجسته‌ی قرآن (استاد محمدرضا شفیعی مؤمن، استاد احمد رضا محسنی و استاد محمدعلی لسانی فشارکی) است. تفاوت‌های قابل توجهی در شیوه‌ی تدوین محتوا و روش‌هایی که برای آموزش به کاررفته، وجود دارد که همین تفاوت‌های روشی بر اعتبار و اهمیت برخی از محتواها و روش‌ها افزوده و مورد استقبال جامعه‌ی قرآنی قرار گرفته‌اند.

روش‌های مختلفی برای آموزش قرآن وجود دارد که دو روش مهم، یکی مبتنی بر مشافهه و استماع و تکرار و تمرین است و دیگری که معمولاً از آن برای آموزش افراد باسواد استفاده می‌شود، مبتنی بر بیان قواعد تعمیم‌پذیر است که در واقع فراگیر، با شناخت صامت‌ها و مصوت‌ها و تفکیک هجاها و یک سری قواعد در مورد حروف ناخوانا و ... و با تعمیم این آموخته‌ها به سرعت می‌تواند تمام کلمات قرآنی را بخواند و پس از مدتی تمرین و تکرار، قرآن را به صورت روان قرائت نماید (شفیعی مؤمن، ۱۳۹۵: ۶).

روش اول بیشتر در قدیم رایج بوده است و معمولاً در مکتب‌خانه‌ها از این روش که در نوع خود کارآمد هم بود، استفاده می‌شده است و البته چند سالی است که این روش توسط تعدادی

از معلمان دلسوز قرآن با نگاهی علمی و نو احیاشده است؛ اما هنوز آن چنان که شایسته است در نظام آموزش و پرورش به این روش‌ها توجهی نشده است. در ادامه این روش‌ها معرفی می‌شوند:

۵-۴-۱- آموزش روخوانی قرآن با لهجه عربی

استاد «محمد رضا شفیعی مؤمن» از اساتید با تجربه و از قاریان برجسته کشوری بوده که بیش از ۲۰ سال است که ایشان در مدارس امام رضا علیه‌السلام و مراکز آموزش عالی در مشهد مقدس، مشغول تدریس هستند. استاد با استفاده از تجربه‌ی چندین ساله‌ی تدریس قرآن، در سال ۱۳۸۳ کتاب «آموزش روخوانی و روان‌خوانی قرآن با لهجه و رسم الخط عربی» را به چاپ رساند که مورد استقبال مراکز قرآنی قرار گرفته و اکنون به چاپ بیستم رسیده است. این کتاب با همان روش تعمیم‌پذیر و به صورت تفکیک کلمات و هجاها و البته مبتنی بر لحن عربی است که در نوع خود، کار بدیع و تازه‌ای به شمار می‌رسد. قرآن آموز با این روش، قرآن را با لحن عربی آموخته و به راحتی آماده برای آموزش تجوید و قرائت قرآن خواهد شد. البته لازم به ذکر است که مربی در این روش، باید مسلط به لحن عرب و ویژگی‌های آوایی زبان عربی باشد تا به درستی بتواند روخوانی قرآن را با لحن عربی به فراگیران آموزش دهد (رک: شفیعی مؤمن، ۱۳۹۵: ۷). در حال حاضر محتوای این کتاب در بیشتر دارالقرآن‌های آموزش و پرورش و بسته به سطح کلاس در یک تا دو ترم ۱۵ جلسه‌ای تدریس می‌شود و پس از گذراندن این دوره، قرآن آموزان وارد کلاس تجوید می‌شوند.

۵-۴-۲- استفاده از شیوه سمعی کلامی

دکتر «محمد علی لسانی فشارکی» از اساتید متخصص در رشته‌ی علوم قرآن و حدیث است که بیش از ۲۰ سال سابقه در تدریس علوم قرآنی و ادبیات عرب دارد و دارای آثار بسیاری در این حوزه است. یکی از آثار ایشان کتاب آموزش زبان قرآن است که استاد در این کتاب آموزش قرآن بر اساس قواعد تعمیم‌پذیر و از روی نسخه‌ی مکتوب را رد می‌کند و بر این باور است آموزش قرآن باید سمعی-کلامی (بشنو- بگو) باشد؛ زیرا که سیره‌ی پیامبر (ص) مبتنی بر مشافهه و استماع و تکرار و تمرین بوده است. ایشان معتقد است که موفقیت‌های چشمگیر صدر اسلام در امر تعلیم و ترویج قرآن در گرو همین نکته‌ی اساسی بوده است که آموزش قرآن بر پایه‌ی آموزش «زبان» قرآن قرار داشته و از ابتدا، بدون هیچ پیرایه‌ای خود قرآن به قرآن آموزان عرضه می‌شده است. متن درسی آموزش زبان قرآن مطابق الگوی تعلیمی پیامبر اکرم (ص)، حزب مفصل (سوره‌های قاف تا ناس) است. اگر در تعلیم قرآن، این قسمت از قرآن کریم آموزش داده نشود،

طرح تعلیم قرآن ناموفق خواهد بود و هراندازه از این متن درسی دور بشویم، از متن و اساس تعلیم قرآن دور شده‌ایم. نکته‌ی مهم دیگر این است که شیوه‌ی آموزش قرآن «سمعی-کلامی» یا «گوشی-زبانی» است و به‌هیچ‌وجه در ابتدای تعلیم از چشم استفاده نمی‌شود بلکه چشم بعد از انس گرفتن گوش و زبان به آموزش هر قسمت از آیات و سوره قرآن می‌تواند به همراهی بیاید و یا اینکه حتی تا آخر در کار نیاید. توجه به ماهیت آموزش قرآن بسیار مهم است. سیر و جریان آموزش قرآن در اسوه‌ی حسنه چنین است:

«زبان معلّم << گوش متعلّم << زبان معلّم << گوش متعلّم << گوش متعلّم
در این نظام آموزشی بی‌سواد و باسواد مساوی هستند و از نظر آموزشی در یک سطح‌اند و هرگاه هر یک از این دو قرآن آموز بخواهند و ابراز تمایل کنند که از نسخه‌ی مکتوب استفاده کنند، نحوه‌ی استفاده از آن را نیز به‌طور هم‌زمان به هر دو یاد می‌دهیم. اساس کار سمعی است و از آنجا که گوش دروازه‌ی قلب است، تعلیم قرآن با روش سمعی، تعلیمی قلبی می‌شود و قرآن آموز را از برکات آن بهره‌مند و برخوردار می‌گرداند (لسانی فشارکی و غفاری، ۱۳۹۰: ۱۵-۲۱).

۵-۴-۳- استفاده از روش قصه‌گویی و سمبلیک

دکتر احمدرضا محسنی از معلّمان دلسوز قرآن و از پیشکسوتان عرصه‌ی فعالیت‌های قرآنی در آموزش و پرورش است که نزدیک به ۴۰ سال از عمرش را برای آموزش قرآن به کودکان ۳ تا ۱۱ سال یعنی از مهدکودک تا پایان مقطع ابتدایی، صرف نموده است. همان‌طور که قبلاً اشاره شده دو رویکرد در آموزش قرآن وجود دارد. یکی رویکرد جزء به کل (بیان قواعد تعمیم‌پذیر) و دیگری رویکرد کل به جزء (مشافهه، استماع و تکرار و تمرین) که استاد احمدرضا محسنی بر اساس هر دو رویکرد محتوا و روشی را ابداع کرده است که در آستان قدس به نام مهدالرضا علیه‌السلام و در جاهای دیگر به نام مکتب‌الرضا علیه‌السلام یا خانه‌های بهشت معروف و در حال اجراست. با توجه به اینکه روش استاد محسنی و محتوای آموزشی آن مبتنی بر اصول علمی و روان‌شناسی رشد طراح‌ی و تدوین شده است، علاوه بر داخل کشور، در ۵ کشور دیگر نیز با استقبال مواجه شده است و در حال اجرا است.

۵-۴-۳-۱- رویکرد جزء به کل

در این رویکرد ابتدا حروف، بعد ترکیبات، بعد آیه و سوره آموزش داده می‌شود. سه شیوه‌ی اجرایی برای آموزش با این رویکرد وجود دارد:

۱. روش فرمولیک: در این روش قرآن آموز باید قاعده یا فرمول حفظ کند. این روش برای دوره‌ی ابتدایی کاملاً مردود است که قبلاً در مراحل رشد و تکامل هوش به آن پرداخته شد.

۲. روش سمبلیک: در این روش به حروف و کلمات شخصیت داده می‌شود و به این بهانه ذهن قرآن آموز از کلاس بیرون برده می‌شود. (مادر بزرگ‌ها: «ص ض ط ظ غ ق خ ر») که همان حروف درشت و پرحجم هستند، سرسری‌ها: «ق ط ب ج د» که همان حروف قفله‌اند و ...).

۳. روش قصه‌گویی: بهترین روش برای آموزش قرآن در مقطع پیش‌دبستانی و ابتدایی تلفیقی از روش سمبلیک و قصه‌گویی است: زیرا آموزش مستقیم به کودک همانند نصیحت مستقیم به جوان است که تأثیرگذار نیست. لذا آموزش باید غیرمستقیم و متناسب با زبان مخاطب باشد. استاد احمدرضا محسنی برای آموزش قرآن همین روش را برگزیده به این صورت که فرآیند آموزش طی سه مرحله انجام می‌شود:

۱. معلم قصه می‌گوید، نمایش اجرا می‌کند و سرود می‌خواند و از این راه به محتوای آموزشی عینیت بخشیده و آن را برای قرآن آموز ملموس می‌نماید. همچنین قصه‌ها و نمایش‌ها در محتوای کتاب تصویرسازی شده است.

۲. قرآن آموزان مطالب آموخته‌شده را در کتاب کار رنگ آمیزی می‌کنند.

۳. قرآن آموز مطالب آموخته‌شده را از کتاب قرآن می‌خواند.

(این محتوا برای سه ترم برنامه‌ریزی شده، در حد هر ترم ۲۷ جلسه‌ی ۴۵ دقیقه‌ای که معمولاً تعطیلات و وقت‌های غیر پیش‌بینی را اگر کسر کنید ۲۰ جلسه‌ی مفید در هر ترم خواهید داشت. در هر جلسه ۲۰ دقیقه‌ی اول به تدریس و ۲۵ دقیقه‌ی باقی‌مانده را قرآن آموزان بخش مربوط به درس را رنگ آمیزی می‌کنند. در پایان کلاس دو تکلیف به قرآن آموزان داده می‌شود: یک تکلیف رنگ زدنی و یک تکلیف روخوانی که باید در منزل یا کلاس انجام دهند) (محسنی، ۱۳۹۵: ۴).

۵-۴-۳-۲- رویکرد کل به جزء

همچنین استاد احمدرضا محسنی جزء ۳۰ ام قرآن را در مجموعه‌ای ۱۵ جلدی همراه با لوح فشرده‌ی تصویری منتشر کرده که این مجموعه اولین ترجمه یا فهم کودکانه‌ی قرآن است. در این مجموعه، ضمن آموزش صحیح حفظ کلمات، عبارات و آیات قرآن کریم و مفهوم کودکانه‌ی آن‌ها، به‌صورت غیرمستقیم روخوانی قرآن کریم نیز آموزش داده می‌شود. در این مجموعه، قرآن

آموزان با روش کدگذاری همراه با تصویر خوانی، قرآن را می‌آموزند. تصاویر و علائم قراردادی که برای آموزش در نظر گرفته شده از سه ویژگی مهم برخوردار است:

الف) مفهوم کودکانه دارند.

ب) نزدیک به مفهوم هستند.

ج) آسان و روان‌اند و به راحتی وارد ذهن قرآن آموز می‌شوند.

۶. نتایج

این تحقیق به دنبال ارائه‌ی چشم‌انداز روشنی از محتوا و روش‌های آموزشی کتب قرآن است که به آموزش روخوانی و روان‌خوانی قرآن اختصاص یافته و با نگاهی علمی به نقد و بررسی آن‌ها پرداخته است و راهکارهایی در سطح خود، ارائه داده است. نتایج ذیل از بررسی در موضوع کتاب‌های درسی آموزش و پرورش حاصل شده است:

۱. علیرغم زمان و محتوای قابل توجه دروس قرآن، اهداف موردنظر در آموزش قرآن حاصل نشده است و بیشتر دانش‌آموزان پس از گرفتن دیپلم، با قرآن آشنایی لازم را نداشته و حتی به روخوانی قرآن تسلط کافی ندارند. گرچه رویکردها و اهداف مناسبی برای آموزش قرآن در سال‌های اخیر در نظر گرفته شده است، اما ساختارها، محتوا و روش‌های موجود دانش‌آموزان را به اهداف موردنظر در آموزش قرآن نمی‌رساند.

۲. آسیب‌ها و عوامل کلی عدم توفیق در امر آموزش قرآن در آموزش و پرورش عبارت‌اند از چهار عامل مهم ساختارهای نادرست حاکم بر آموزش قرآن، محتوای آموزشی نامناسب، روش‌های آموزشی نامناسب و ناکارآمد و استفاده از مربیان ناکارآمد و غیرتخصصی.

۳. آسیب‌های محتوایی و روشی آموزش قرآن عبارت‌اند از: طولانی بودن زمان آموزش نسبت به محتوای آموزشی کم، عدم تناسب محتوا و روش‌های آموزش با موقعیت و شرایط اجتماعی و سنی مخاطب، عدم رعایت سیر منطقی در ارائه‌ی محتوای کتب، عدم استفاده از مربیان متخصص و مجرب و ...

۴. راهکارهای پیشنهادی برای آموزش قرآن در این پژوهش عبارت‌اند از: برنامه‌ریزی برای آموزش قرآن در دوره پیش‌دبستانی و کلاس اول، برنامه‌ریزی درسی بر اساس شرایط اجتماعی، سنی و رشد عقلی دانش‌آموزان، استفاده از مربیان متخصص و باتجربه، استفاده از روش‌های نوین و مؤثر در آموزش قرآن مانند آموزش روخوانی قرآن با لهجه‌ی عربی، استفاده از شیوه سمعی

کلامی، استفاده از روش قصه‌گویی و سمبلیک و ...

۵. زمان آموزش روخوانی و روان‌خوانی در محتوای فعلی بسیار طولانی است، درحالی‌که حداکثر زمان لازم برای آموزش محتوای روخوانی بیش از ۲ سال تحصیلی نیست و بهترین زمان برای آموزش روخوانی، پیش دبستانی و کلاس اول ابتدایی است؛ به عبارت دیگر اگر ساختار سیستم آموزشی به گونه‌ای تغییر کند که قبل از ورود به دبستان، دانش‌آموز به سواد قرآنی دست یابد و از بدو ورود به دبستان به آموزش مفاهیم پرداخته شود؛ اهداف موردنظر در آموزش قرآن حاصل خواهد شد.

۶. موفقیت در امر آموزش قرآن و رهایی از آسیب‌های موجود در گروهی اصلاح و بازنگری در ساختارهای نادرست حاکم بر آموزش قرآن و تدوین محتوا و روش‌های آموزش قرآن بر پایه‌ی اصول علمی و تجربیات موفق اساتید و معلمان قرآن، است. برای رسیدن به این مهم توجه به راهکارهای زیر لازم و ضروری است:

- جامعیت‌بخشی به محتوای آموزشی کتب قرآن و معارف اسلامی؛
- عینیت‌بخشی به محتوای آموزشی کتب قرآن دوره‌ی ابتدایی و روش‌های آموزشی؛
- کوتاه کردن مسیر آموزش روخوانی و روان‌خوانی قرآن از ۹ سال به ۲ سال؛
- استفاده از طرح‌های موفق اساتید در امر آموزش قرآن و تدوین کتب درسی؛
- جذب و به کارگیری مربیان تخصصی قرآن.

فهرست منابع

- قرآن کریم. ترجمه‌ی مکارم شیرازی، ناصر. قم: دارالقرآن الکریم (دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی)، دوم: ۱۳۷۳.
- ۱- ابن شعبه حرّانی، حسن بن علی، (۱۴۰۴ ق)، *تحف العقول*، چاپ دوم، قم، انتشارات انصاریان.
  - ۲- انوشه‌پور، ابوالفضل، الهه ستوده، غلامعباس سرشور خراسانی، سید مهدی سیف، رضا نباتی و مسعود وکیل، (۱۳۹۴)، *آموزش قرآن چهارم دبستان*، چاپ هفتم، تهران، اداره‌ی کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.
  - ۳- انوشه‌پور، ابوالفضل، الهه ستوده، غلامعباس سرشور خراسانی، سید مهدی سیف، رضا نباتی و مسعود وکیل، (۱۳۹۴)، *آموزش قرآن پنجم دبستان*، چاپ ششم، تهران، اداره‌ی کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.
  - ۴- انوشه‌پور، ابوالفضل، غلامعباس سرشور خراسانی، سید مهدی سیف، سید حامد ملکوتی و مسعود وکیل، (۱۳۸۶)، *روش آموزش قرآن (دوره‌ی ابتدایی)*، چاپ پنجم، تهران، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
  - ۵- انوشه‌پور، ابوالفضل، محی‌الدین، بهرام محمدیان، الهه ستوده، غلامعباس سرشور خراسانی، سید مهدی سیف، رضا نباتی و مسعود وکیل، (۱۳۹۴)، چاپ هشتم، *آموزش قرآن سوم دبستان*، تهران، اداره‌ی کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.
  - ۶- انوشه‌پور، ابوالفضل، محی‌الدین، بهرام محمدیان، الهه ستوده، غلامعباس سرشور خراسانی، سید مهدی سیف، رضا نباتی و مسعود وکیل، (۱۳۹۴)، *آموزش قرآن اول دبستان*، چاپ پنجم، تهران، اداره‌ی کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.
  - ۷- انوشه‌پور، ابوالفضل، مسعود تهرانی فرجاد، الهه ستوده، غلامعباس سرشور خراسانی، منصوره سید صالحی، سید مهدی سیف، حسن فلاح، رضا نباتی و مسعود وکیل، (۱۳۹۱)، *آموزش قرآن دوم دبستان*، چاپ اول، تهران، اداره‌ی کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.
  - ۸- انوشه‌پور، ابوالفضل، مسعود تهرانی فرجاد، الهه ستوده، غلامعباس سرشور خراسانی، منصوره سید صالحی، سید مهدی سیف، حسن فلاح، رضا نباتی و مسعود وکیل، (۱۳۹۳)، *آموزش قرآن ششم دبستان*، چاپ سوم، تهران، اداره‌ی کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.
  - ۹- آزادی، پرویز، یاسین شکرانی و علی کاظمی، (۱۳۹۵)، *پیام‌های آسمان پایه‌ی نهم دوره‌ی اول متوسطه*، چاپ دوم، تهران، اداره‌ی کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.
  - ۱۰- آمار، فریال، سید محمد دلبری، یاسین شکرانی و سیدسجاد طباطبایی نژاد، (۱۳۹۵)، *کتاب معلم هدیه‌های آسمان ششم دبستان*، چاپ اول، تهران، اداره‌ی کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.
  - ۱۱- آمار، فریال، غلامرضا حیدری ابهری، یاسین شکرانی، سید سجاد طباطبایی نژاد و سیدمحمد مهاجرانی، (۱۳۹۵)، *هدیه‌های آسمان (تعلیم و تربیت اسلامی) ششم دبستان*، چاپ اول، تهران، اداره‌ی کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.
  - ۱۲- باقری، یونس، سید مهدی سیف، سیدمحمدحسین میرباقری و مسعود وکیل، (۱۳۹۲)، *آموزش*

- قرآن دوره‌ی اول متوسطه (هفتم)، چاپ اول، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- ۱۳- باقری، یونس، سید مهدی سیف، سیدمحمدحسین میرباقری و مسعود وکیل، (۱۳۹۳)، آموزش قرآن پایه‌ی هشتم دوره‌ی اول متوسطه، چاپ اول، تهران، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- ۱۴- باقری، یونس، سید مهدی سیف، سیدمحمدحسین میرباقری و مسعود وکیل، (۱۳۹۴)، آموزش قرآن پایه‌ی نهم دوره‌ی اول متوسطه، چاپ اول، تهران، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- ۱۵- باقری، یونس، سید مهدی سیف، سید هادی محدث، سیدمحمدحسین میرباقری و مسعود وکیل، (۱۳۹۴)، کتاب معلم آموزش قرآن پایه‌های هفتم، هشتم و نهم دوره‌ی اول متوسطه، چاپ اول، تهران، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- ۱۶- باقری، یونس، سید مهدی سیف، سید هادی محدث، سیدمحمدحسین میرباقری و مسعود وکیل، (۱۳۹۱)، مبانی و روش آموزش قرآن در دوره‌ی راهنمایی، چاپ اول، تهران، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- ۱۷- باهنر، ناصر، (۱۳۷۸)، آموزش مفاهیم دینی همگام با روان‌شناسی رشد، چاپ اول، تهران، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.
- ۱۸- بهرامی، محمد، (۱۳۸۳)، آسیب‌شناسی روش‌های آموزش قرآن، بشارت، شماره ۴۰.
- ۱۹- دانشمند، مرتضی، عبدالکریم صالحی، سیدسجاد طباطبایی نژاد، محمود متوسل آرانی و مسلم ناصری، (۱۳۹۵)، هدیه‌های آسمان (تعلیم و تربیت اسلامی) دوم دبستان، چاپ پنجم، تهران، اداره‌ی کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.
- ۲۰- دانشمند، مرتضی، محسن ربانی، یاسین شکرانی، عبدالکریم صالحی، سیدسجاد طباطبایی نژاد، محمود متوسل آرانی، (۱۳۹۴)، هدیه‌های آسمان (تعلیم و تربیت اسلامی) سوم دبستان، چاپ سوم، تهران، اداره‌ی کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.
- ۲۱- دانشمند، مرتضی، یاسین شکرانی، عبدالکریم صالحی و سیدمحمد مهاجرانی، (۱۳۹۵)، هدیه‌های آسمان (تعلیم و تربیت اسلامی) چهارم دبستان، چاپ سوم، تهران، اداره‌ی کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.
- ۲۲- شریف‌الرضی، محمد بن حسین، (۱۴۱۴ ق)، نهج‌البلاغه به کوشش (للصبحی صالح)، چاپ اول، قم، مؤسسه دارالهجرة.
- ۲۳- شفیعی مؤمن، محمدرضا، (۱۳۹۵)، آموزش روخوانی قرآن کریم بر اساس رسم‌النخط و لهج‌های عربی، بیست و هشتم، جامعه‌ی قاریان قرآن مشهد.
- ۲۴- فریدونی، محمدحسین، (۱۳۸۴)، «تأملی در آموزش عمومی قرآن»، مجله‌ی رشد (آموزش قرآن)، وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر انتشارات و تکنولوژی آموزشی.
- ۲۵- قمی، عباس، (۱۴۱۴ ق)، سفینه‌البحار، چاپ اول، قم، انتشارات اسوه.
- ۲۶- کاظمی، علی، (۱۳۹۵)، پیام‌های آسمان پایه‌ی هشتم دوره‌ی اول متوسطه، چاپ سوم، تهران، اداره‌ی کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.
- ۲۷- کاظمی، علی، (۱۳۹۵)، پیام‌های آسمان پایه‌ی هفتم دوره‌ی اول متوسطه، چاپ چهارم، تهران،

- اداره‌ی کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.
- ۲۸- کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ ق)، الکافی، چاپ چهارم، تهران، الإسلامیة.
- ۲۹- لسانی فشارکی، محمدعلی و مهدی غفاری، (۱۳۹۰)، آموزش زبان قرآن، چاپ اول، قم، اسرا.
- ۳۰- مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳ ق)، بحارالانوار، چاپ دوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- ۳۱- محسنی، احمدرضا، (۱۳۹۵)، آسان بیاموزید زیبا بخوانید، چاپ پنجم، مشهد، مؤسسه‌ی فرهنگی، هنری و انتشاراتی ضریح آفتاب.
- ۳۲- محسنی، احمدرضا، (۱۳۸۸)، بازی و آموزش: آموزش نوین قرآن کریم: روخوانی همراه با تجوید: ویژه دوره پیش‌دبستانی (جلد ۱ و ۲): راهنمای کاربردی و شیوه تدریس کتاب کار کودک، مشهد، مؤسسه‌ی فرهنگی، هنری و انتشاراتی ضریح آفتاب.
- ۳۳- محسنی، احمدرضا، (۱۳۹۷)، کتاب کار کودک ۱: ویژه روخوانی قرآن کریم (کودکان ۵ تا ۶ سال)، مشهد، مؤسسه‌ی فرهنگی، هنری و انتشاراتی ضریح آفتاب.
- ۳۴- محسنی، احمدرضا، (۱۳۹۶)، کتاب کار کودک ۲: واحدهای کار آموزش و روخوانی قرآن کریم آموزش قرآن در قالب قصه، بازی و سرگرمی‌های آموزشی، مشهد، مؤسسه‌ی فرهنگی، هنری و انتشاراتی ضریح آفتاب.
- ۳۵- مظاهری، حسن، (۱۳۹۷)، زیرنظام‌های کلیدی در نظام آموزش و پرورش ایران، ماهنامه رشد معلم، شماره ۳۱۵، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی.
- ۳۶- مهاجرانی، سیدمحمد، (۱۳۹۵)، هدیه‌های آسمان (تعلیم و تربیت اسلامی) پنجم دبستان، چاپ دوم، تهران، اداره‌ی کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.
- ۳۷- نباتی، رضا، (۱۳۷۹)، آسیب‌شناسی آموزشی قرآن درسی مدارس، بشارت، شماره ۱۸.
- ۳۸- نیک‌نفس، سعید، (۱۳۹۲)، «نقش تحلیل محتوا در فرآیند آموزش»، مجله جهانی رسانه، ۱۶، ص ۱۲۴-۱۵۰.

REFERENCES

The Holy Quran. Translated by Makarem Shirazi, Naser. Qom: Dar al-Qur'an al-Karim (Department of Islamic History and Studies), II: 1373.

1- Amar, Faryal, Gholamreza Heydari Abhari, Yasin Shokrani, Seyed Sajjad Tabatabaiejad and Seyed Mohammad Mohajerani, (1395), Heavenly gifts (Islamic Education and Training) 6th Grade Primary School, First Edition, Tehran, General Administration of Supervision of Publishing and Distribution of Educational Materials .

2- Amar, Faryal, Seyyed Mohammad Delbari, Yasin Shokrani and Seyed Sajjad Tabatabaiejad, (1395), Teacher's Book of Heavenly Gifts of the 6th Grade Primary School, 1st Edition, Tehran, General Administration of Supervision of Publication and Distribution of Educational Materials.

3- Anoushepour, Abolfazl, Elaheh Sotoudeh, Gholam Abbas Sarshoor Khorasani, Seyyed Mehdi Seif, Reza Nabati and Masoud Vakil, (1394), Teaching the Qur'an for First Grade of Elementary School, 5th Edition, Tehran, General Administration for Supervision of Publication and Distribution of Educational Materials.

4- Anoushepour, Abolfazl, Elaheh Sotoudeh, Gholam Abbas Sarshoor Khorasani, Seyyed Mehdi Seif, Reza Nabati and Masoud Vakil, (1391), Teaching the Qur'an for Second Grade of Elementary School, First Edition, Tehran, General Administration for Supervision of Publication and Distribution of Educational Materials.

5- Anoushepour, Abolfazl, Elaheh Sotoudeh, Gholam Abbas Sarshoor Khorasani, Seyyed Mehdi Seif, Reza Nabati and Masoud Vakil, (1394), Teaching the Qur'an for Third Grade of Elementary School, 8th Edition, Tehran, General Administration for Supervision of Publication and Distribution of Educational Materials.

6- Anoushepour, Abolfazl, Elaheh Sotoudeh, Gholam Abbas Sarshoor Khorasani, Seyyed Mehdi Seif, Reza Nabati and Masoud Vakil, (1394), Teaching the Qur'an for Fourth Grade of Elementary School, 7th Edition, Tehran, General Administration for Supervision of Publication and Distribution of Educational Materials.

7- Anoushepour, Abolfazl, Elaheh Sotoudeh, Gholam Abbas Sarshoor Khorasani, Seyyed Mehdi Seif, Reza Nabati and Masoud Vakil, (1394), Teaching the Qur'an for Fifth Grade in Primary School, 6th Edition, Tehran, General Administration for Supervision of Publication and Distribution of Educational Materials.

8- Anoushepour, Abolfazl, Elaheh Sotoudeh, Gholam Abbas Sarshoor Khorasani, Seyyed Mehdi Seif, Reza Nabati and Masoud Vakil, (1394), Teaching the Qur'an for Sixth Grade in Primary School, 6th Edition, Tehran, General Administration for Supervision of Publication and Distribution of Educational Materials.

9- Anoushepour, Abolfazl, Elaheh Sotoudeh, Gholam Abbas Sarshoor Khorasani, Seyyed Mehdi Seif, Reza Nabati and Masoud Vakil, (1394), The method of Teaching in Primary School, 6th Edition, Tehran, General Administration for Supervision of Publication and Distribution of Educational Materials.

10- Azadi, Parviz, Yasin Shokrani and Ali Kazemi, (1395), Heavenly Gifts of the ninth grade of the first intermediate period, second edition, Tehran, General Administration of Supervision of

Publication and Distribution of Educational Materials.

11- Bagheri, Yunus, Seyyed Mehdi Saif, Seyed Hadi Mohaddes, Seyed Mohammad Hossein Mir Bagheri and Masoud Vakil, (1394), Teaching the Qur'an for the 9th grade of the First Intermediate Course, first edition, Tehran, Iran Textbook Publishing Company.

12- Bagheri, Yunus, Seyyed Mehdi Saif, Seyed Hadi Mohaddes, Seyed Mohammad Hossein Mir Bagheri and Masoud Vakil, (1394), Teacher's Book of Teaching the Qur'an for the 7th, 8th and 9th Grades of the First Intermediate Course, first edition, Tehran, Iran Textbook Publishing Company.

13- Bagheri, Yunus, Seyyed Mehdi Saif, Seyed Hadi Mohaddes, Seyed Mohammad Hossein Mir Bagheri and Masoud Vakil, (1391), Principles and Method of Teaching the Qur'an in Middle School, first edition, Tehran, Iran Textbook Publishing Company.

14- Bagheri, Yunus, Seyyed Mehdi Saif, Seyed Mohammad Hossein Mir Bagheri and Masoud Vakil, (1392), Teaching the Qur'an in the First Intermediate Course (7th Grade), first edition, Tehran, Iran Textbook Publishing Company.

15- Bagheri, Yunus, Seyyed Mehdi Saif, Seyed Mohammad Hossein Mir Bagheri and Masoud Vakil, (1392), Teaching the Qur'an for the 8th Grade of the First Intermediate Course, first edition, Tehran, Iran Textbook Publishing Company.

16- Bagheri, Yunus, Seyyed Mehdi Saif, Seyed Mohammad Hossein Mir Bagheri and Masoud Vakil, (1394), Teaching the Qur'an for the 9th Grade of the First Intermediate Course, first edition, Tehran, Iran Textbook Publishing Company.

17- Bahonar, Naser, (1378), teaching religious concepts in sync with developmental psychology, first edition, Tehran, International Publishing Company.

18- Bahrami, Mohammad, (1383), Pathology of Quran teaching methods, Basharat, No. 40.

19- Daneshmand, Morteza, Abdulkarim Salehi, Seyed Sajjad Tabatabaiejad, Mahmoud Motavassel Arani and Muslim Naseri, (1395), Heavenly Gifts (Islamic Education and Training) Second Primary School, Fifth Edition, Tehran, General Administration for Supervision of Publication and Distribution of Educational Materials.

20- Daneshmand, Morteza, Mohsen Rabbani, Yasin Shokrani, Abdulkarim Salehi, Seyedsjad Tabatabaiejad, Mahmoud Mutussol Arani, (1394), The Heavenly Gifts (Islamic Education and Training) Third Primary School, Third Edition, Tehran, General Administration of Publication and Distribution Supervision training material.

21- Daneshmand, Morteza, Yasin Shokrani, Abdul Karim Salehi, and Seyed Mohammad Mohajerani, (1395), Heavenly Gifts (Islamic Education and Training) Forth Primary School, Third Edition, Tehran, General Administration of Publication and Distribution Supervision training material.

22- Feridouni, Mohammad Hosein, (1384), "Thinking on the general teaching of the Qur'an", Roshd magazine (Teaching the Qur'an), Ministry of Education, Educational Research and Planning Organization, Office of Publications and Educational Technology.

23- Ibn Shu'ba Harrani, Hasan bin Ali, (1404 AH), Tuhaf al-Uqoul, second edition, Qom, Ansarian Publications.

24- Kazemi, Ali, (1395), Heavenly Gifts of the 7th grade of the first intermediate Course, third

- edition, Tehran, General Administration for Supervision of Publishing and Distribution of Educational Materials.
- 25- Kazemi, Ali, (1395), Heavenly Gifts of the 8th grade of the first intermediate Course, third edition, Tehran, General Administration for Supervision of Publishing and Distribution of Educational Materials.
- 26- Kulaini, Muhammad bin Yaqoub, (1407 AH), Al-Kafi, 4th edition, Tehran, Islamiyah.
- 27- Lesani Fesharaki, Mohammad Ali and Mehdi Ghaffari, (1390), Teaching the Quranic Language, first edition, Qom, Isra.
- 28- Majlisi, Muhammad Baqir, (1403 AH), Bihar al-Anwar, second edition, Beirut, Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- 29- Mazaheri, Hasan, (1397), Key sub-systems in Iran's education system, Rushd Moalem Monthly, No. 315, Educational Research and Planning Organization.
- 30- Mohajerani, Seyyed Mohammad, (1395), Heavenly Gifts (Islamic Education and Training), 5th Grade of Primary School, second edition, Tehran, General Administration for Supervision of Publication and Distribution of Educational Materials.
- 31- Mohseni, Ahmad Reza, (1395), Game and Education: New Method of Teaching the Holy Quran: Recitation with Tajweed: Special for Pre-School Period (Volumes 1 and 2): Practical Guide and Teaching Method of Children's Workbook, Mashhad, Zarih Aftab Cultural, Artistic and Publishing Institute.
- 32- Mohseni, Ahmad Reza, (1395), Learn easily, read beautifully, 5th edition, Mashhad, Zarih Aftab Cultural, Artistic and Publishing Institute.
- 33- Mohseni, Ahmad Reza, (1396), Children's workbook 1: Special for reciting the Holy Quran (children 5 to 6 years old), Mashhad, Zarih Aftab Cultural, Artistic and Publishing Institute.
- 34- Mohseni, Ahmad Reza, (1396), Children's workbook 2: Special for reciting the Holy Quran (children 5 to 6 years old), Mashhad, Zarih Aftab Cultural, Artistic and Publishing Institute.
- 35- Nabati, Reza, (1379), Educational Pathology of Quranic Lesson in Schools, Basharat, No. 18.
- 36- Niknafs, Saeed, (1392), "The Role of Content Analysis in the Education Process", World Media Journal, 16, pp. 124-150.
- 37- Qomi, Abbas, (1414 A.H.), Safinat al-Bihar, first edition, Qom, Oswah Publications.
- 38- Shafi'i Momin, Mohammad Reza, (1395), Teaching Recitation of the Holy Quran based on Arabic Script and Accent, 28th edition, Mashhad, Jamia Qarian Quran.
- 39- Sharif al-Razi, Muhammad bin Husain, (1414 AH), Nahj al-Balaghah (edited by Subhi al-Salih), first edition, Qom, Dar al-Hijra Institute.